

Dilemmák és ellentmondások

Adalékok a hidegháború politikai gazdaságtanához
Kornai János önéletrajza apropóján

Önéletrajzot (nem a munkaerőpiacon elvárt cv-t, hanem a saját életét, pályafutását bemutató kötetet) három okból írhat az ember. Vagy meg akarja változtatni a róla kialakult képet a közvélemény előtt; elő akarja adni a saját verzióját arról, amiről mások (a többség) másképp vélekednek. A második lehetséges ok anyagi: a népszerű emberek Nyugaton ma leginkább emiatt ragadnak tollat (illetőleg alkalmaznak valakit, aki jól ért a szövegszerkesztőhöz és az egyszerű olvasók nyelvén). A harmadik ok az lehet, hogy a szerző kellő szerénytelenséggel úgy érzi, előbb-utóbb úgy is születne róla életrajz, de nem olyan jó, mint amelyet ő tud írni, mert egy idegen vagy akár egy ismerős nem tudna megbirkózni a források felkutatásának és a dokumentációnak a nehézségeivel.

Kornai János esetében egyértelműen a harmadik okról lehet beszélni. Miért is volna nehéz bárkinek megpróbálkozni egy Kornai-életrajzzal? Ha a kisgyermekkort nem számoljuk, akkor is közel hét évtizedet kell áttekinteni, mégpedig a magyarság zivatáros évtizedeit. A felnőtt életpálya erőteljes politikai indítatással kezdődik, majd a tudomány magaslataira jut el, s a kettőt egyformán tekintetbe venni kevesen képesek. Harmadszor: a történet sok helyszínen játszódik: Magyarország mellett fontos az Egyesült Államok, de nem jelentéktelen állomás Anglia és Svédország sem. Ennyi helyen források és emlékek után kutatni ki tudna?

Hogy előbb-utóbb szükség lett volna Kornai-életrajzra, az nem kétséges. A huszadik század egyik legjelentősebb magyar közgazdászáról van szó. Hogy kikkel egy csoportban? Nyilván konszenzus volna Heller Farkasról, aztán szóba kerülhetne Varga Jenő, Jánossy Ferenc, Liska Tibor és még néhány név, de nem sokkal több. Ami nem kétséges: a legismertebb élő magyar közgazdászáról van szó, akinek hazai és nemzetközi karrierje páráját ritkítja. Különösen akkor, ha a pályakezdés drámai és zűrzavaros időszakában elmélyedünk egy kicsit.

Kornai János asszimilált zsidó családban született Budapesten, 1928-ban. Persze mi az, hogy asszimilált? A szónak furcsa árnyalatot ad, hogy Kornait szülei a Német Birodalmi Iskolába iratták. Oda, ahová Gimes Miklós, Darvas Iván, Székely Éva vagy Karinthy Ferenc is járt, és ahol a szerzőnek osztálytársa volt Kende Péter, aki élethosszig barátja maradt, és pályájára sok esetben döntő hatást gyakorolt. Legelőször is talán akkor, amikor az 1944-es borzalmak túlélését követően a kommunista pártba hívta, majd pedig annak napilapjához, a *Szabad Nép*hez. Kornai itt lett újságíró, közgazdasági rovatvezető, az ötvenes évek politikájának aktív résztvevője, a Nagy Imre felé orientálódó reformkommunista irányzat tagja. Kilenc éven keresztül dolgozott a központi pártlap szerkesztőségében; első rovatvezetője a tragikus sorsú Gimes Miklós volt.

Nem sokkal később, mindenfajta közgazdasági végzettség nélkül, az ifjú Kornai János képzetebb munkatársak elé ugorva lett gazdasági rovatvezető; ahogy maga is írja: elsősorban politikai átszellemültségének köszönhetően. „Akkori ismereteimmel nem tudtam megállapítani, mekkora szaktudás áll Gerő Ernő határozottságának háttérében. Rám is nagy hatást tett az egyénisége, a szavaiból sugárzó meggyőződés és komolyság” (65. o.) – írja erről az időszakról. Aztán a szerkesztőség Nagy köré csoportosuló tagjaival együtt halad, majd távozik, és hallja meg a történelmi fordulat hívó szavát 1956 októberében. Elvállalja, hogy megírja a megalakult és folyamatosan átalakuló Nagy-kormány programjának gazdaságpolitikai fejezetét. A munkát azonban a későbbi napok fejleményei egyszerűen elmosásák; a szovjet bevonulás pedig végképp leveszi a napirendről.

1956–57 szétszórta a Nagy Imre-csoport életben maradt tagjait. Voltak, akik emigráltak; voltak, akik itthon voltak, de börtönben; és voltak, akik itthon, az új kommunista hatalmi struktúra valamelyik ágában tevékenykedtek. Kornai neheztel Fehér Lajosra, aki sokáig a reformirányzat egyik fontos személyisége volt, de végül nem emigrált és nem is került börtönbe. Egyébként Kornai sem. Erős túlzással lehetne csak a megtorlás áldozatai közé sorolni. Inkább lehetőséget kapott arra, hogy tudományos karrierjét megalapozza. Kapott két munkatársat, akik ebben segítettek, és – mint beszámol róla – konzultációit nemritkán a *Gerbeaud* néven ismert belvárosi cukrászdában folytatta. (Minő elnyomás!)

Az 1956 utáni néhány év Kornai számára a meghatározó átalakulás időszaka. Fontos döntések érlelődnek meg benne, amelyek egész későbbi életpályáját meghatározzák. Ezeket visszatekintve így foglalja össze:

- „1. Szakítok a kommunista párttal.
2. Nem emigrálok.
3. Nem a politika, hanem a tudományos kutatás lesz a hivatásom. Nem vállalkozom a kommunista rendszerrel szembeni küzdelem hősiés,

illegális formáira. Tudományos tevékenységemmel kívánok hozzájárulni a megújuláshoz.

4. Szakítok a marxizmussal.

5. Elsajátítom a korszerű közgazdaságtan alapismereteit. Tanulmányaimmal, kutatásaimmal a nyugati közgazdászszakma részévé kívánok válni."

Kornai tehát 1956 után elhatározza, hogy – marxista helyett – „nyugati” közgazdász lesz. A kettő persze elvileg nem mond ellent egymásnak, hiszen Nyugaton is voltak, vannak marxista közgazdászok. Valójában inkább arról van szó, hogy matematikai közgazdász kívánt lenni, és ennek érdekében küzdelmek árán, a matematikus Lipták Tamás segítségével beleásta magát a matematikába, és megpróbálta depolitizálni tudományos tevékenységét. (Lipták adja meg számára azokat a módszertani alapokat, amelyek segítségével az ún. kétszintű tervezés – hamar elfeledett – koncepcióját kidolgozza.) Fontos segítség számára az is, hogy Nyugatra emigrált barátja, Kende Péter hírét viszi a világba, és kandidátusi értekezése, amely a „túlzott központosítás” mérsékelt kritikáját adta, 1956 gazdaságpolitikájaként, a rendszer autonóm és autentikus kritikájaként válik ismertté a nemzetközi berkekben.

A hatvanas években (egészen pontosan 1963-tól) Kornai már több-kevesebb rendszerességgel jár Nyugatra, különféle tudományos rendezvényekre, tanulmányutakra. E nélkül – a hosszabb-rövidebb konferenciák, kutatói ösztöndíjak, vendégprofesszorságok nélkül – valószínűleg meg sem születhettek volna nagy művei, hiszen azokhoz az ihlet mellett szükség volt módszertani ismeretekre, konzultációkra, nyugati szakirodalomra és talán legfőképpen alkotói nyugalomra. Mondani se kell, hogy ez ilyen mértékben és minőségben a Kádár-rendszer idején senki másnak nem adatott meg a közgazdászok között.

Két nagy mű

Nem kétséges, hogy Kornai az 1970-es években jelenteti meg legkiválóbb műveit. Két könyvről van szó, amelyek érdekes módon nem teljesen állnak összhangban egymással, de mindenképpen az alkotói pálya csúcsait jelentik.

Az egyik fontos mű az *Anti-equilibrium* (1971). Előtanulmányai 1967-re nyúlnak vissza. A munka jelentős részét Kornai Stanfordban (USA) végzi, a később Nobel-díjban részesített Kenneth Arrow vendégeként. A sors iróniája, hogy ebben a műben Kornai éppen hogy a vendéglátó által is képviselt neoklasszikus irányzat bírálatával foglalkozik; határozottan szembehelyezkedik az általános egyensúly koncepciójával.

Érdekes, hogy Kornai a könyvben viszolygással ír az „1968-as” újbaloldalról (233. o.), az ez idő tájt írott könyve azonban különösen ebben a körben tette ismertté és népszerűvé. De persze ennél szélesebb kör

számára is kiemelt olvasmányává vált az *Anti-equilibrium*. Olivier Blanchard, aki később interjút készített Kornával, elmondja: Franciaországban nagyon sokan olvasták ezt a könyvet, és nagy hatást gyakorolt a 70-es évek fiatal közgazdáinak gondolkodására (203. o.). Ehhez képest Kornai mintha megbánná, hogy egyáltalán foglalkozott ezzel a témával, a sikerben is inkább kudarcot lát. Furcsa módon éppen annál a művénél szabadkozik legtöbbit, amelynek nemzetközi elismertségét, hírnevét köszönhette. (Ma már úgy látja, hogy kritikája „tudományelméleti kiindulópontjában komoly hibák voltak”.)

Kisebbségi tanulmányokat, a princetoni és indiai kitérőt átugorva a következő nagy műnél, *A hiánynál* találjuk magunkat. Míg az *Anti-equilibrium*-nál a téma politikai dimenzióját elmaszátolni igyekezik (201. o.), *A hiány* politikai jelentőségével Kornai maximálisan tisztában van, azt büszkén hirdeti. Az álszerénység teljes mellőzésével Szolzszenyicin, Orwell és Koestler mellé állítja magát a panteonban, hozzátevé persze, hogy az ő könyve (annak nyugodt és tárgyilagos hangja) „az olvasó gondolkodásának és érzelmeinek más rétegeit kavarta fel. Alapjaiban ásta alá azt a naiv elképzelést, hogy elég lesz »emberarcúvá« tenni a szocializmust, s akkor az teljesítheti történelmi küldetését. Lenin – teljes joggal – azt állította, hogy a szocializmus akkor fog győzedelmeskedni, ha magasabb termelékenységet biztosít, mint a kapitalizmus. Aki *A hiányt* elolvasta, az megértette: ez a győzedelmes fölény sohasem fog létrejönni.” (261. o.)

A hiány esetében is látható: Kornai szinte fürdőzik a saját művének hatását illusztráló anekdotikus evidenciában. Ez esetben az egykorvált orosz kormányfő, Jegor Gajdar szolgáltatja az egyik érdekes csemegét. Van persze empirikus, azaz szcientometriai alátámasztás is, amelyből kiderül, hogy míg 1973 és 1978 között a hazai közgazdasági irodalom hivatkozott szerzői között Marx állt az első helyen, Lenin második volt és Kornai harmadik, addig 1978 és 82 között már Kornai állt az első helyen, és ez a következő ötéves ciklusban is így maradt (260. o.).

Annyira evidens, hogy *A hiányt* tulajdonképpen mindenkinek olvasnia kellett, hogy Kornai megemlíti azokat is, akik nem olvasták. Így kiderül például, hogy „az ismert író, Karinthy Ferenc” nem olvasta a művet, legalábbis naplójában erről nem tesz említést, pedig ismerték egymást. Klaniczay Gábor sem említi *A hiányt* abban az érdekes elemzésben, amely az 1950-es években születettekre ható jelentős olvasmányokat tekinti át.

A nemzetközi hatás és az általános intellektuális lenyomat olyannyira foglalkoztatja saját művével kapcsolatban, hogy a tényleges közgazdasági vita bemutatását csak felületesen végzi el. Pedig adódott komoly és – érdekes módon – hozzá közeli kihívás *A hiány* centrális fogalmát, a költségvetési korlátot illetően. Másutt a könyvben Kornai számos kritikát idéz saját műveivel kapcsolatban, itt viszont elmulasztja megemlíteni a Soós Károly Attilával a *Közgazdasági Szemlé*ben folytatott vitáját, pedig Soós igen alapos kritikával illette a „puha költségvetési korlát” koncepció-

óját (mondván, hogy a valóságban a költségvetési korlát inkább bizonytalan, mintsem egyértelműen puha).

A hiány egyszerre továbblépés is az *Anti-equilibrium*hoz képest, de egyúttal visszafordulást is jelent a tíz évvel korábban írott műhöz képest. Az *Anti-equilibrium*mal kerül Kornai a legközelebb ahhoz, hogy a kapitalizmus tanulmányozásában elmélyedjen. Valami oknál fogva jobbnak látja, ha visszafordul ezen az úton. Ezt követően kiderül, hogy az általános egyensúly neoklasszikus elméleteinek bírálata tulajdonképpen csak előtanulmány ahhoz, hogy a („szocialista”) tervgazdaság egyensúlytalanságait elemezni tudja. Érdemi kapitalizmuselmélet (és -kritika) nélkül azonban Kornai oda jut, hogy a kidolgozott szocializmuskritikával csak egy idealizált kapitalizmust (piaci mechanizmust) tud szembeállítani. A történeti összefüggéseiből kiragadott, de struktúráját és mechanizmusait tekintve mégiscsak jól leírt szocialista rendszerrel szemben nem áll hiteles kontrafaktuális modell sem a történeti folyamat, sem a nemzetközi összehasonlítás szempontjából.

Zenit – szintézis

1976-tól Kornai János a Magyar Tudományos Akadémia tagja (először mint levelező). Ennek történetét precízen ismerteti, az olvasónak minimális hiányérzete maradhat csak. Sajnos nem tudjuk meg a könyvből, hogy kik voltak az ajánlói az akadémiai tagságra, azt viszont igen, hogy szinte bizonyosan Kádár János jóváhagyásával születhetett meg a döntés (224. o.). Érdekes módon ott sem említ neveket, ahol jelzi: három rendszerkomform(abb), tehát politikailag problémamentes közgazdászt is felterjesztettek egyidejűleg, hogy legyen kellő ellensúly a tudományos testületben.

Érdekes, külön elemzésre érdemes mozzanata a kádári tudománypolitikának, hogy Kornai akadémikus lesz. Fontosnak látja megjegyezni, hogy azon kevés „vezető értelmiségiek” közé tartozott, akik sohasem keresték fel Aczél Györgyöt. Nyers Rezsővel viszont értelemszerűen volt kapcsolata, hiszen a korábbi KB-titkár intézeti igazgatója volt, és például őt kérte arra, hogy segítsen neki telefonhoz jutni (ami még a hetvenes évek végén sem volt könnyű Magyarországon).

Akadémiai székfoglalóját Kornai „Bürokratikus és piaci koordináció” címmel tartotta. Ebben szinte végletesen leegyszerűsítve adta közre a megelőző néhány évben felhalmozott elméleti tételeit, amelyek végeredményben az institucionalista közgazdaságtanba, a gazdasági komparatiztikába beépíthetők voltak. Talán nem Kornai, hanem a kor maga volt hibáztatható azért, hogy a közeg a rendszerelemzés egyre szimplifikáltabb változatára volt vevő, és az ilyen produktumok értékeldtek fel a tudomány világában is. Kornai munkásságában a zseniális rendszerelemző készség és a szocialista rendszer válságának konsta-

tálása ötvöződött, és egyfajta szofisztikált sematizmushoz vezetett el. Nem előzmények nélkül.

A szovjet modellről, a szocialista tervgazdaságtól való elfordulás magyarázataként Kornai saját magára és másokra (pl. Gimes Miklósról, Péter Györgyre) vonatkozóan említi azokat a nyugati utakat, ahol (pl. Svájcban) ki-ki meggyőződhetett arról, hogy a piacgazdaság mennyivel nagyobb fogyasztási kínálatot és nivót nyújt az embereknek. Furcsa látni, hogy ezek az utak a szellemi élet kiválóságai esetében kb. ugyanazt váltották ki, mint 1988–89-ben a Mariahilfer Strasséra látogatóknál: naiv odaadást a piacgazdaság iránt. Furcsa, hogy Kornai utólag, veterán tudósként sem bocsátkozik annak elemzésébe, hogy egy-két nyugati útból a gazdasági rendszerek fejlődésére, reformálhatóságára vagy leválthatóságára vonatkozó következtetéseket tényleg le lehet-e vonni.

Mint akadémikust és élő klasszikust a nyolcvanas években Kornait egyre sűrűsödő felkérések érik – az egyetemi szférában is. Sokáig ki volt rekesztve a hivatalos felsőoktatásból, viszont az MKKE 1985-ben hivatalba lépett reformer vezetésének, elsősorban Csáki Csabának köszönhetően az egyetemi reform részeként felkérést kapott. A felkínált professzorságot azonban nem fogadta el; saját magyarázata szerint azért, mert három évtizeden át nem kérték fel, pedig tehették volna.

Nos, a döntésben közrejátszik, hogy Kornai akkor már külföldre készül, mégpedig az Egyesült Államokba, a Harvard Egyetemre. Cambridge-ről nagy szeretettel ír, nem utolsósorban azért, mert nagy szeretettel fogadták. Nem mondható, hogy bárkinek a kegyelméből vált volna harvardi professzorrá; a félreértések elkerülése végett részletesen leírja, hogyan – mennyire objektív kiválasztási mechanizmus által – lehet valakiből professzor az egyik legrégebbi amerikai egyetemen.

Ami leginkább hiányzik az önéletrajz cambridge-i jeleneteiből, annak bemutatása, hogy a közgazdaságtan (azon belül, hogy „nyugati”) irányzatokból áll, irányzatok vitáiból, fejlődéséből jut el újabb és újabb témáihoz, tételeihez, módszereihez. Robert Solow-ról például kiderül (lásd 324. o.), hogy kristálytisza agyú, lebilincselő előadó, csak éppen az nem említődik sehol, hogy (neo)keynesiánus közgazdász. A néha zavarba ejtően intenzív névpotyogtatás (*name dropping*) az amerikai jeleneteknél főleg azt érzékelteti, hogy a szerző mindenkit ismert, és őt is mindenki ismerte, sőt némelykor utalás történik a szakma pluralizmusára is (313. o.), de ez még nagyon távol van attól, hogy bemutassa a különböző irányzatok vitáit, konjunktúráját és hanyatlását.

A nyolcvanas évek végén, a harvardi oktatási feladatokkal is összefüggésben lát hozzá Kornai a tervgazdaságról korábban írottak szintetizálásának. Ennek végeredménye *A szocialista rendszer* című mű, amelyet már a kelet-európai politikai fordulat után fejez be és ad ki angolul, majd magyarul. Ez a mű a visszatekintésben alkalmas arra, hogy kitérjen az őt ért kritikák bemutatására is. Így például említi, hogy Krausz Tamás recenziót közölt (az *Eszméletben*) *A szocialista rendszer*ről, kifo-

gásolva a mű történetietlenségét. Idézi (bár nem minősíti), hogy Krausz szerint ő „a liberális közgazdaságtan magyarországi korifeusa”, és azt is, hogy bírálója szerint a fő probléma a „rendszerelemzésével”, hogy a szovjet modellt kiragadja globális összefüggéseiből. Érdekes módon Kornai idézi ezt a kritikát, de nem kíván reagálni a tartalmára. Ehelyett szembeállítja egy másik kritikával, amely az akkori Csehszlovákiában született, mégpedig Vaclav Klaus és Dusán Triska tollából. A két cseh szerző – akik akkor fontos állami hivatalos töltek be (pénzügyminiszter és privatizációs miniszter) – azért bírálta őt, mert nem ragaszkodik következetesen a neoklasszikus főáramlat gondolatvilágához és apparátusához (pedig ott mindenre megfelelő válasz található). Kornai a két kritikát úgy állítja be, mint amelyek kioltják egymást; jobb- és baloldali bírálatok, amelyek között a saját szellemi profillal, élesen megfogalmazott saját állásponttal rendelkező tudós saját igazáról megbizonyosodva áll. „Nem lehet egyszerre mindenkinek tetszeni” – zárja a vitát a szerző; csak azt nem tudjuk meg, hogy a könyv konkrétan kinek tetszett; az elismerés címszó alatt ugyanis csak arról találunk információt, hogy hány nyelven jelent meg (a szám lényegesen kisebb, mint *A hiány* esetében), és hány recenziót írtak róla, és ezek közül kettőből idézi az udvariasan ajnározó, ajnározva udvariaskodó sorokat. Az egyik recenzens éppen Alec Nove, aki a piaci szocializmus lehetőségeiről egész másképp vélekedett, mint Kornai, és a tiszteletkörök mellett nyilván mást is írhatott a műről, de ez az önéletrajzban nem érdemel említést.

Rendszerváltás – részvétel a gazdaságpolitikában

Közel három évtizeden át, midőn „nyugati” közgazdászként tevékenykedett, Kornai János távolságot tartott a gazdaságpolitikától. Önmagában a „nyugatiság” még nem lehetett elegendő magyarázata a praxistól való távolmaradásnak, hiszen nem kevés elméleti közgazdász életében akad hosszabb vagy rövidebb szakasz, amikor valamely közhivatal betöltőjeként vagy politikus tanácsadójaként dolgozik. Utólagosan a „nem voltak illúzióim” jegyében olvashatunk arról, hogy Kornai miért nem kapcsolódott be sem az 1968-as, sem a későbbi reformtevékenységbe, de még a „*Fordulat és reform*”-ba sem. Ennek a távolságtartásnak mindenesetre vége szakadt hirtelen, amikor 1989 nyarán erős felindulásból megírta a rendszerváltás talán legfontosabb közgazdasági brosúráját – *Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében* címmel.

Kornai sok mindent nagyon egyszerűen írt le a röpiratban, de észre kell venni, hogy felindulását a rügyeit bontogató rendszerváltáshoz kapcsolódó gazdasági illúziók okozták, és kis könyvecskéje már önmagában is valamelyest strukturáltabb gondolkodásra ösztönzött, mint amit akkoriban a nagy többségtől tapasztalhattunk. A korszak alapvitája a „gyors vagy lassú átmenet” dilemmája körül forgott; nem sokkal azután voltunk, hogy

egy Satalin nevű orosz közgazdász meghirdette a piacgazdaság ötszáz nap alatt való felépítésének programját. Kornai ehhez a kérdéshez differenciáltan próbált viszonyulni, legalábbis 1989 nyarán. A makroökonómia síkján, tehát elsősorban az infláció kérdését illetően a sokterapeutákhoz állt közel, vagyis ún. stabilizációs műtétet javasolt végrehajtani. Ami viszont a mikrogazdaságot illeti, a gyors átalakulás illúzióját nem osztotta. Figyelmeztetett arra, hogy hozzáértő és felvilágosult tulajdonosként viselkedő polgárság csak szerves folyamat eredményeként alakulhat ki, és emiatt nem szabad mesterségesen siettetni a privatizációt. Az ily módon hosszabb ideig tovább élő állami szektorban pedig roppant szigorú központi szabályozás és elszámoltatás rendszere mellett foglalt állást. Ezt a nézetét vették zokon az akkor magukat nyeregben érző szabad demokraták, de ennek a vitának a lényege nem igazán derül ki az önéletrajzból. Mint ahogy az sem, hogy a könyv külföldi kiadásainak megjelenésekor Kornai nézetei már valamelyest változtak, kevésbé próbálta fékezni az átmenetet, előadásaiban az állami tulajdon gazdátlanságáról értekezett, s ily módon beolvadni látszott a neoliberais kánonba.

A neoliberalizmusba való beolvadást azonban újabb kiválás követte hamar, mégpedig az ún. félfordulat jegyében. Ezt az 1990–93 közötti, mintegy 20 százalékos GDP-zuhanás – és annak számos szociális és politikai következménye – váltotta ki. Itt megint csak hiányérzetünk lehet a leltárt illetően; Kornai nem említi a szövegben (és az irodalomjegyzékben sem) a *Közgazdasági Szemlében* megjelent jelentős tanulmányát, amelynek címe „Transzformációs visszaesés” volt. Ebben tudományos oldalról próbálta megalapozni azt a gazdaságpolitikai félfordulatot, amelyet később napilapcikkben népszerűsített, és amellyel a politikai pártok közül az akkori Fidesz azonosult leginkább.

A félfordulatot hirdető Kornai maga mondja, hogy a növekedés újraindítása fontosabb, mint az egyensúly megőrzése. Tulajdonképpen ennek jegyében cselekszik már a késői Antall–Boross-kormány. A következményektől azonban Kornai megriad. Sokakkal ellentétben ő legalább tépelődik ebben az időszakban; ami másoknak esetleg evidencia, az számára nehéz dilemma. Majd erőt vesz magán, és 1994 augusztusának végén öt részbe tördelve adja közre a makrogazdasági kiigazítás szükségességéről szóló tanulmányát. Mindvégig fenntartja, hogy a legfontosabbnak a tartós gazdasági növekedést tekinti, s a Bokros-csomag bevezetése után immár a *Közgazdasági Szemlében* méltatja a híres-hírhedt programot („Kiigazítás recesszió nélkül”).

A gazdaságpolitika – részben az ő útmutatásával történő – „helyes útra” terelődését követően még aktívabb időszak következik a számára: 1995-től elvállalja, hogy a Jegybanktanács tagja, vagyis a hazai monetáris politika egyik legfőbb alakítója legyen. Az önéletrajzban elmondja igen komoly munkát végzett e minőségében hat éven keresztül; a döntésekhez nemcsak az aktuális folyamatok elemzéseit tekintette át, hanem a vonatkozó szakirodalmat is. Sajnálatos, hogy ennek ellenére az

elméleti olvasmányokra és a gyakorlati tapasztalatokra építve – egy-két interjútól, kisebb publikációtól eltekintve – nem tette le a névjegyét a monetáris makroökonomiában. Ehelyett a kilencvenes évek végén még nekiugrik az egészségügyi rendszernek, amelyet a szocializmus utolsó, még álló bástyájának tekint. Könyvében radikális piacositó nézeteket hirdet, összhangban némely itthoni „apostolokkal”. Érdekes módon, amikor – már az önéletrajz megjelenése után – valóban élesben folynak itthon az egészségügyi reformviták, Kornai a piaci logika elmagyarázásával együtt is inkább mérsékletre, megfontoltságra int.

Összegzés helyett

Az olvasót mindenképpen lenyűgözi, hogy Kornai milyen precízen jegyzetelő, dokumentáló szemtanúja és elemzője a második világháború utáni hat évtizednek és azzal együtt saját életének. Ami Magyarországot illeti, az anyag tényleg egyedülálló; ami a nyugati tudományos világot, ott már hiányérzetünk lehet. Mintha ezt a mindenki által ismert és elismert tudóst egyszerűen nem érintették volna meg a világgazdaság nagy fejleményei: a neokonzervatív korszakváltás, a globális pénzügyi egyensúlyhiány, vagy az európai integráció. Kornai munkásságának egyetlen nagy tematikája az államszocializmus élve-, majd halvaboncolása. Talán ez magyarázza, hogy számára a gazdaságpolitika is egyet jelent a rendszerváltással – időben is, fogalmilag is.

Kornai életpályája szakaszokra bontható, munkássága nagy fejezetekből áll; viszonylag kevés példát látunk arra, hogy ő maga „visszalapozna”. Kérdés persze, hogy van-e folytonosság, több évtizedet átölelő gondolatok ebben az életműben? Talán nem erőltetett, ha azt mondjuk: gondolati folytonosság van aközött, hogy az ötvenes évek elején a bérfejelemért aggódik a *Szabad Nép* riportjaiban, hogy a puha költségvetési korlátot bírálja *A hiányban*, majd aggasztónak találja fogyasztás/beruházás arányát, és meghirdeti a „koraszülött jóléti állam” végét a kilencvenes évek közepén. Ő maga azonban nem is keres a közgazdasági tartalom tekintetében efféle átívelő motívumokat. Erkölcsi-politikai síkon viszont annál inkább megteszi ezt.

A könyv vége felé a Harvardon öt búcsúztató Jeffrey Sachsot idézi. „A legfontosabb, amit a munkámmal kapcsolatban kiemelt, ez volt: egy olyan világról, amelyben a zsarnokság és hazugság uralkodott, én az igazat mondtam el. Ebben, az igazság tiszteletében, Michnikhez és Havelhez hasonlított.” (403. o.) Sachs fején találja a szöveget azzal, hogy Kornait az államszocialista rendszer liberális politikai ellenzékének nagy alakjaival helyezi egy csoportba. Elméleti közgazdásszá válásával Kornai személyiségéből nem távozott el a politikus lélek. Pályát változtatott, de célját nem. A praxishoz közelebb dolgozó kollégáival és a „második nyilvánosságban” aktívakkal együtt előbb egy megreformált tervgazdaságért,

majd a rendszerváltásért ügyködött – „a gondolat erejével”. Figyelemre méltó, hogy saját tevékenységének és műveinek jellemzésekor Kornai – sok „modern” felfogású pályatársával ellentétben – nem idegenkedik a „politikai gazdaságtan” megnevezéstől.

Ha a „tisza tudomány” művelése illúzió is maradt, Kornai kétségkívül nagy mesterré vált; iskolateremtő egyéniséggé számos kutató munkatárssal, sok-sok közvetlen és közvetett tanítvánnyal, megszámlálhatatlan ismeretlen követővel. Annál inkább is feltűnő például az is, hogy tankönyvet sohasem írt. Írt nagyon komoly szakkönyveket, amelyek egyszerre bizonyultak elméletileg fajsúlyosnak és politikailag jelentékenynek. Tudományosszintézis-kísérlete azonban már szerényebb visszhangot vált ki, és nem csak azért, mert időközben összeomlott a rendszer, amelyről szólt. Tankönyvvel meg se próbálkozott, pedig sok „nyugati” közgazdász ebben látja a pályán való kiteljesedés és a maradandó mű megalkotásának egyik módját.

Különös pályáját saját akaratereje, tudományos tehetsége és a kor együtt formálta. Önéletrajzában világosan ír a dilemmákról, amelyekkel küzdött. Mindez akkor is nagy érték a közgazdaságtan és a történelem kutatói számára, ha sem az életmű, sem a memoár nem mentes kisebb-nagyobb ellentmondásoktól.

Kornai János: *A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005 (426 oldal és 122 fotó).

Itt az idő a forradalomra! Nem az ALCA-ra! Nyisd ki a szemed! Tiltakozz!

Quito, Ecuador, 2003 nyár